

הקדמה: מקומו של מוריס בלאנשו במחשבת הספרות בצרפת

עילי ראונר

המחצית השנייה של המאה העשרים בצרפת התאפיינה בתנופה מחשבתית ויצירתית במדעי הרוח והחברה. העניין המחודש בשפה היה אחד מן הביטויים המרכזיים של תנופה זו. מחשבת השפה קיבלה מעמד מיוחד של מעבדת-מחקר יסודית המספקת תנאים חדשים להבנת הפסיכואנליזה והאנתרופולוגיה, הספרות והפילוסופיה.

מחשבת השפה בצרפת, במובנה הרחב, התוותה אופקי מחקר חדשים: באמצעותה ניתן לחשוף את השלד האימננטי של כל תופעה תרבותית, לתווך בין תחומי המחקר וליצור שילובים מדעיים פוריים יותר ונאמנים יותר למורכבות הדינמית של הזמן המודרני. ספרי הביקורת והתיאוריה של תקופה זו משופעים בשאלות חוזרות ונשנות על תפקידה של השפה בחוויה האנושית, על הגדרותיה ופעולותיה, על מרכיביה הפנימיים ועל הזיקות השונות ביניהם. בנוף הכולל של מחשבת השפה בצרפת ניתן אפוא להבחין בשלוש מגמות עיקריות: א. מגמה החותרת לאובייקטיביות מדעית פורמליסטית-סטרוקטורליסטית;

ב. מגמה החותרת לפוליטיזציה של השפה ולמצייאת ערכיה הפרגמטיים בכלכלת שיח היסטורי-חברתי; ג. מגמה החותרת לאידיאליות של חוויית ההוויה של השפה.

הסופר והתיאורטיקן מוריס בלאנשו (1907-2003) הוא מעמודי התווך של המגמה השלישית, החותרת לאידיאליות. בכתביו ובדמותו העלומה הוא ביטא וגילם באופן התובעני ביותר את החוויה המהותית של חוויית השפה.¹ הספרות, עבור בלאנשו, היא המרחב הטהור ביותר שבו ניתן לחוש כיצד השפה נסוגה אל תוך עצמה כדי לממש את כוחה הסגולי ולחשוב על עצם חווייתה. מסגרת חשיבה זו שבה פועל בלאנשו נסמכת על קריאה מחודשת בכתביהם של היידגר ומלרמה: במחשבה האונטולוגית של היידגר על השפה, דרך שירתו של הלדרלין, ובפואטיקה השתוקה של מלרמה. לדידם של היידגר ומלרמה, השירה היא הרגע שבו השפה כבר אינה מבטאת משהו בעולם, אינה בשירות דבר חיצוני לה, אינה קוראת בשם או נותנת משמעות; השירה היא הרגע שבו השפה מאששת את הימצאותה-שלה בלבד, בצורתה הנייטרלית ביותר. אם השפה השגורה משמשת ככלי מוגדר המשרת פעולה או הבנה, השירה משיבה את השפה אל מקור מחצבתה, אל החיפוש הבלתי מוגדר של עצם היותה.

אולם בלאנשו חש בהבדל רב-משמעות החוצץ בין היידגר למלרמה. בשביל היידגר, הרגע הפואטי הוא המקום שבו קולה של ההוויה נשמע לאשורו ולפיכך מילות המשורר הן אבני היסוד המעצבות את עולמו של האדם, את זהותו ואת תולדותיו. מלרמה, לעומתו, חש טרדה גדולה בשעה שהוא יושב לכתוב. השירה עבורו אינה עיקרון מייסד אלא עיקרון מתעתע. היא מתחילה מן המקום שבו השפה חומקת לגמרי מפעולת ההבנה ההדדית. מילות השיר הן לא רק המרחב שבו הדברים נעלמים או מופיעים בהיעלמותם, נוכחים באי-ממשותם; גם המילים עצמן נעלמות בתנועת השיר ומתנדפות במשב של צללים וקולות. לפיכך, השירה דווקא מדירה את האדם מתוך עולמו, מטשטשת את יכולותיו לבטא את עצמו ולהעצים את נוכחותו במרחב היצירתי.

לאחר שזיהה את החיץ המפריד בין היידגר למלרמה בוחר בלאנשו להתחקות אחר הייעוד המתעתע שמציב האידיאליזם הפואטי של מלרמה. הטרנספורמציה שפעולת הכתיבה עצמה מחוללת באדם אינה מייצרת נוכחות חדשה שלו בעולם אלא מעמידה אותו למבחן דווקא בשל ההיעדרות והאחרות המתחייבות מן הדימוי והבדיה. החוויה הספרותית השואלת על חוויית השפה מיתרגמת אצל בלאנשו המלרמיאני לכדי שאלה ברורה, "מהי שפת הבדיה של הספרות?", וזאת בניגוד לשאלה ההיידגריאנית, "מהי שפת

1. יש להעיר עם זאת שבלאנשו לא היה אידיאליסט הספון במגדל שן אלא ביקש למצוא לשאלת ההוויה ביטויים פוליטיים הנובעים מן ההווה ומערערים את יסודותיו – אידיאליזם שהביט נכוחה בשבר ובחורבן של המאה שעברה. ככלל, המגמות שצוינו לעיל לא היו מנותקות זו מזו באופן חד-משמעי. חשיבותו של רגע זה במחשבה הצרפתית הוא בשילוב המורכב שנוצר בין שלוש המגמות: החומרה הפורמלית, הבהילות הפוליטית, והכוח האידיאלי חסר הגבולות. ריבוי הפנים הוביל לפולמוסים נוקבים אך גם הטעין את הדיון בזיקות הדדיות הסותרות זו את זו.

האמת של הספרות? אפשר למצוא לכך חיזוק במסתו היפה של עמנואל לוינס שבה הוא מנסח את ההבדל בין היידגר לבלאנשו: "מעבר לכל משמעות אסתטית, האמנות [עבור היידגר] גורמת ל'אמת של ההוויה' להאיר [...] עבור בלאנשו, הכתיבה אינה מובילה אל האמת של ההוויה. אפשר לומר שהיא מובילה אל הטעות של ההוויה – אל ההוויה כמקום של תעייה, אל מקום לא נושב".²

העיסוק בשאלת ההוויה של השפה והספרות בא לידי ביטוי בפרק המובא כאן לראשונה בעברית מתוך ספרו של בלאנשו *Le Livre à Venir* (הספר העתיד לבוא), שראה אור בשנת 1959. כבר בפתיחת הפרק מציין בלאנשו את הלדרלין ומלרמה כמי שבישרו את התפתחות התפיסה העכשווית של המעשה הספרותי. גישה זו מקבלת משנה תוקף באמצעות הקריאה בספרו של רולאן בארת דרגת האפס של הכתיבה, שלה מקדיש בלאנשו את עיקר הפרק הזה. בלאנשו בוחן את שאלת ההוויה של הספרות בגבולות העיון של הביקורת הספרותית בת זמנו ורומז על ייעודה של הספרות המודרנית. בהקשר זה הוא קובע כי ספרו של בארת הוא נקודת ציון נדירה שבה "נרשם עתידה של הספרות".³ באמצעות הקריאה בספרו של בארת מבקש בלאנשו לבאר מהו המפגש בין הכתיבה העכשווית לבין התביעה המהותית של הבדיה. החטיבה העיקרית של הפרק מציעה בירור יסודי של הסימנים השונים של היצירה הספרותית החדשה: ערעור על המוסכמות ועל המסורות הספרותיות, מחיקת גבולות הז'אנרים, פיזור פרגמנטרי וחוסר סדר של עולם שחוקיו אינם ידועים מראש. כל אלה מורים, לדעתו של בלאנשו, על כך שהספרות מתקרבת לעצמה.

הספרות מתקרבת לעצמה כיוון שהיא מבקשת, באופן פרדוקסלי, לצאת מתוך עצמה, אל "הטעות והחוק, הבלתי נתפס והבלתי סדיר". במצב עניינים שכזה, שבו מיטשטשות ההבחנות בין החוק לפנים, אין עוד מקום לטענות המבחינות בין הגורמים החיצוניים לבין הגורמים הפנימיים המעצבים את מצבה הנוכחי של היצירה הספרותית. לכל אורך הפרק הודף בלאנשו טענות חיצוניות המלמדות על הספרות מתוך הסיטואציה ההיסטורית-חברתית: פנייה לאינדיוידואליזם, מגוון רחב של הלכי רוח ואורחות חיים, אובדן ערכים משותפים, חירות בלתי מוגבלת לכתוב הכול. באותה מידה הוא מבחין בכך שהטענות הטקסטואליות הפנים-ספרותיות הן רק חזות של תמורה מהותית יותר ולכן הן אינן מספקות כל עיקר: ההתנגדות לזמן העלילה הקווית, ערעור התודעה המספרת, טשטוש האמצעים הלשוניים החושפים את הטקסיות הספרותית ומשמרים את ההיכל הספרותי. ההסברים החיצוניים לספרות הם רק סימנים נראים לעין של "חיפוש אחר נקודה אחת ויחידה". כך גם ההסברים הפנים-ספרותיים, המהווים רק פועל יוצא של חוויה טוטאלית, של "שאלה שאינה סובלת גבולות". כך מפרש בלאנשו את "דרגת האפס של הכתיבה", הרגע שבו "לכתוב" פירושו לצעוד לקראת עצם הוויית הכתיבה, אל הנקודה

2. Emmanuel Levinas, *Sur Maurice Blanchot*, Fata Morgana, Essais, Montpellier 1975, p. 19

Maurice Blanchot, *Le Livre à Venir*, Folio (בשינויים קלים). ראו גם Essais, Gallimard, Paris 1959, pp. 320, 324

3. כל המובאות מדברי בלאנשו לקוחות מן התרגום המובא להלן, עמ' 247-253.

שבה חוויית הספרות אינה נתפסת אלא כערעור על מהלכיה וגבולותיה; הרגע שבו "לכתוב" פירושו לעבור טרנספורמציה מענה שבה הכתיבה מרוקנת לחלוטין את שליטתו של הסופר ואת אישיותו כדי לחשוף תחתיה קול אחר, נייטרלי, שאין היא יודעת מהו, שאינו שייך לאיש ולעולם אינו מכנה או מבהיר דבר. בנקודה הזאת, הכתיבה "לא תהיה רק כתיבה לבנה, נעדרת ונייטרלית כי אם עצם חוויית ה'נייטרליות'".

פעם אחר פעם מבקש בלאנשו לסלול נתיב אפשרי אל עבר אי-אפשרותה של הספרות. פעם אחר פעם הוא מייעד את הספרות אל המקום שאין בו מסד, אל המקום שאין להתחמק ממנו אך בחובו הכתיבה נקטעת, מושתקת או "קופצת" מתוך עצמה, חומקת ללא הרף. זוהי אפוא המהות שבלאנשו מוצא בהוויית הבדיה: ממד של בטלה ריקה או מלמול אינסופי של שפה אנונימית הגורם לספרות לחוש את מה שלא ניתן לביטוי. אלה אפוא החוויה הטוטאלית של הספרות והסיכון הכרוך בעבודתה, המתמצים במשפט נחרץ שהוא שיאו של הפרק ובו טוען בלאנשו בעיקר כי ככל שהסופר נחשף אל הוויית הבדיה, כך הוא מופקע מעצמו ומכל הווייה. כך גם באשר לשפה עצמה: ככל שהבדיה מרוששת את יכולתה של השפה להורות ולגלות את הדיבור של היש במובן האונטולוגי, כך היא קרבה אל מהותה, היא נעשית "לעומק הבטל של ההווייה".

המפגש של הקורא הישראלי עם בלאנשו, לאחר שהכיר זה לא כבר את פוקו, דרידה ודלוז, יכול לספק אפשרות לשמוע את הטון הפנימי של מחשבת הכתיבה בצרפת ולהבין את הרוח המנחה את יצירתה. בלאנשו הוא לא רק עדות נוספת ל"מחשבת החרוץ", כותב פוקו ומוסיף, "עבורנו הוא היה המחשבה הזאת עצמה"⁴. אבל יותר מכך, התובענות והריכוז שבלאנשו מגלם בכתביו נדרשים כיום שבעתיים; בתקופה שבה הספרות שבה להתרווח במוסכמות פשטניות מתעוררת כמיהה למעשה ספרותי או אמנותי יוצא דופן.

4. Michel Foucault, "Maurice Blanchot: The Thought from Outside", in: Foucault/ Blanchot, Zone Books, New York 1990. p. 19